

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ADABIY TA'LIMNING UMUMNAZARIY

MASALALARI

Abror Norliyev

Termiz davlat pedagogika instituti "Ta'lim va tarbiya metodikasi (boshlang'ich ta'lim)" magistranti O'zbekiston, Termiz

Annotatsiya

Ushbu maqolada Boshlang'ich sinflarda adabiy ta'limning umumnazariy masalalari va o'quvchilarda intellektual anglash malakalarini shakllantirish mavzusi yoritilgan. Hamda Boshlang'ich sinflar tarbiyalanuvchilarida shaxslik sifatlarini shakllantirish haqida ham so'z boradi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, adabiy ta'lim, badiiy adabiyot, pedagog, o'quvchi, tarbiya, shaxs, intellekt, darslik.

Pedagogika ilmi va amaliyotida ko'p zamonlardan beri ta'lim tarbiyadan ustuvor sanalib kelinayotganini bo'lajak o'qituvchilar talabalik yillarida o'zlashtirayotgan bilimlari asnosida payqagan bo'lishsa kerak. Mustaqillikka erishilgandan keyin nafaqat ijtimoiysiyosiy hayotda, balki ta'lim-tarbiya jarayonida ham jiddiy o'zgarishlar amalga oshirila boshlandi. Endilikda ta'lim amaliyotida tarbiyalanuvchilarga bilimlarni tayyor holda berishdan voz kechilib, shakllanib kelayotgan yosh avlodning ma'naviyatini sog'lomlashtirish, ularni mute ijrochilikdan erkin ishtirokchi darajasiga ko'tarishning yangi-yangi yo'llari qidirilmoqda[1].

O'qitishning asosiy ashyolari bo'lmish konsepsiya, ta'lim standartlari, dastur, darslik, metodik hamda o'quv qo'llanmalarni yangilash va takomillashtirish bilan birga ruhan sog'lom, aqlan barkamol, o'z fikri hamda qarashlariga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash ustuvorlik kasb etmoqda. Yoshlar tarbiyasida bir xil fikrlaydigan, yagona xulosaga keladigan avlodni shakllantirishdan voz kechilib, o'rniga ma'naviy sifatarning yetakchiligi, tuyg'ularning injaligi, ko'ngil istaklari ustuvorligiga milliy an'analarga tayangan holda erishishga alohida diqqat qaratilmoqda.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning ko'pchiligi o'qituvchisi aytganlarini quloq qoqmay bajaradi va doimiy ravishda uning ko'rsatmalarini kutishga moyil bo'ladi. O'qituvchi qanday va nimani o'qitishidan qat'i nazar, uni bilib olish kerak deb hisoblaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari nazarida o'qish – ko'r-ko'rona ijrochilik, o'qituvchisiga taqlid, ustoz aytganlarini takrorlashdan iboratday tuyuladi. Mazkur davr pedagogik jihatdan bolada insoniy sifatlarni shakllantirishda o'qituvchi uchun eng qulay bosqich sanaladi[2]. Bu o'rinda o'qituvchi oqil, dono bo'lsa xo'p-xo'p, aksi bo'lsa... Inson ichida erkin - menli, mustaqil fikri bo'lgandagina

<https://conferencea.org>

o‘z so‘zini aytadi. Fikr - ichki men faoliyatining mahsuli. Shakllanib kelayotgan shaxsda o‘zlikni anglash, uning o‘z so‘zi va mustaqil fikri bo‘lishini ta‘minlash, bunga sharoit yaratish maktabda o‘qituvchining vazifasi hisoblanadi. Bu undan professional bilimdonlikni talab qiladi. Chunki o‘quvchining aniq maqsad asosida oldiga qo‘yilgan vazifalarni bajarish yo‘lida mantiqiy mulohaza yuritish, qo‘yilgan masalani muayyan zo‘riqishlar orqali mustaqil ravishda hal qilishday faoliyatini tashkil etish oson ish emas. Boshlang‘ich sinflar tarbiyalanuvchilarida shaxslik sifatlarini shakllantirish o‘rta va yuqori sinflardagiga nisbatan ancha farqli kechadi. Bu yoshdagi bolaning hayotiy tajribasi kam va u xulosa chiqarishni bilmaydi[3]. U ko‘proq taqlid qiladi. Boshlang‘ich sinflarda amalga oshiriladigan ta‘lim va tarbiya jarayoni bolalarning yoshi, intellektual imkoniyatlariga mos holda xulosa chiqarishga emas, fikr aytishga, munosabat bildirishga qaratilishi maqsadga muvofiqdir. Shu sabab boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining vazifasi darsda masalani tog‘ri qo‘ya bilish, o‘quvchini qiziqтира olish, uning tuyg‘ularini bezovta qila bilishdan iborat. Bola o‘z bilimi va tajribasida ko‘rilmagan vaziyat bilan to‘qnashganda hamda bu vaziyat uni qiziqtirib qolganda g‘ayriixtiyoriy ravishda mustaqil fikrlay boshlaydi, erkin faoliyatga kirishadi. Ma‘lumki, qiziqqan bola masalaning mohiyatiga kirmay, o‘z istaklarini, bilish ehtiyojini qondirmay qo‘ymaydi[15]. Faqat bolani bunday holatga solishdan avval uni asta-sekinlik bilan taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish, aniqlik kiritish, tizimga sola bilish kabi ko‘nikmalarni egallashiga erishish lozim[4]. Shundagina uning bilish faoliyati muayyan samara keltirib, shaxsi to‘g‘ri shakllana boradi. Kichik o‘quvchilar ma‘naviyatini sog‘lomlashtirishda o‘qish darslarining, ya‘ni boshlang‘ich adabiy ta‘limning o‘rni beqiyos. O‘qituvchi tomonidan o‘qish kitobidagi asarlarni to‘g‘ri idrok etishga yo‘naltirilgan o‘quvchi mustaqil ishlashga, uqib o‘qishga, o‘zgalarning fikrlarini ilg‘ashga, o‘zi va boshqalarning tuyg‘ular olamini kuzatishga, o‘zgani tuyishga o‘rgana boradi. Olamni, Odamni va O‘zligini kashf qiladi. O‘z ichki - menning shakllanishida o‘zi bevosita ishtirok etadi. Darsliklar bunday pedagogik vazifalarning bajarilishida eng katta ko‘makchi sanaladi[14].

Darsliklarda taqdim etilgan o‘quv materiallari mazmunan ta‘lim-tarbiya jarayoni oldiga qo‘yilgan maqsadlarga mutanosib bo‘lishi kerak. Kuzatishlar asnosida ma‘lum bo‘ldiki, boshlang‘ich sinflar – O‘qish kitobi darsliklarining ko‘pchiligi yuqoridagi talablarga yetarli javob bera olmaydi. Bu darsliklarni tuzishdan oldin kichik o‘quvchilarning ruhiyati, intellektual saviyasi etarli darajada o‘rganilmagan[5]. Aytish kerakki, bugungi boshlang‘ich sinf o‘quvchilari darsliklar mualliflari tasavvur qilganlaridan, ularning bu yoshdagi darajasidan ko‘ra bilimlroq va aqlliroq. O‘qish kitobi darsliklarining umumiy tahliliga tayanib shuni aytish mukinki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida insoniy sifatlarini shakllantirishda bolalarning kuchi, aqli va imkoniyatlaridan unumli foydalanilmayapti. Darsliklarda o‘rganish uchun taqdim etilgan o‘quv materiallarining katta ko‘pchiligi mantiqsiz, jo‘n, hayotiy haqiqatdan uzoq. Bir

qismi nasihatgo'ylikka qurilgan. Ular mavzudan kelib chiqib, mualliflar tomonidan shunchaki – to'qib tashlanganday tasavvur uyg'otadi kishida. Asarlar matni yuzasidan tuzilgan[13]:

—Nima uchun ona Yer deymiz? Javobni matndan topib o'qing va o'qiganingizni yod oling, —Navoiyning istagi ifodalangan misralarni o'qing, —Yakshanba kuni qanday voqea yuz berdi?, —Ota-ona o'z farzandiga nisbatan qanday iborani ishlatadi? kabi mantiqsiz savoltopshiriqlar matn mazmunini takrorlashiga xizmat qiladi xolos[6]. Darslik o'z mazmun-mohiyati bilan sinfdagi eng ilg'or o'quvchidan ham bir pog'ona balandda turishi, ya'ni a'lochi o'quvchilar ham darliklardan o'zlari uchun qiziqarli ma'lumotlarni olishi, ma'lum maqsadlarga erishishda darsliklar tayanch vazifasini o'tashi kerak. 1–4-sinflar uchun yozilgan O'qish kitobi darliklarida: —Asar sizda qanday taassurot qoldirdi? —Do'stlik deganda nimani tushunasiz? —Nima deb o'ylaysiz, Shiroq nega qo'yini boqib yuravermay qabila boshliqlarining oldiga keldi? Uni bunga undagan narsa nima ekanini ayta olasizmi?, —Uning dili og'ridi tarzidagi tasvirni o'z so'zlaringiz bilan ifodalashga urinib ko'ring. Uni siz qanday tushundingiz? singari kichik oquvchilarni o'z fikrini aytishga va matn mohiyatiga kirishga yo'naltiradigan, badiiy asardan zavq va ma'naviy ozuqa olishga undaydigan, o'z munosabatini asoslashga, xulosasini o'ziga yarasha himoya qilishga qaratilgan savol-topshiriqlar taqdim etilishi maqsadga muvofiqdir. Chunki darsliklarda o'rganishga taqdim etilgan o'quv materiallarining mazmun-mohiyatini ochishga yo'naltirilgan savol va topshiriqlar o'quvchilarni ma'naviy kamolotga yetaklovchi asosiy didaktik ashyolardan biri hisoblanadi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, matn yuzasidan tuzilgan mantiqli, o'ylantiradigan, mustaqil fikr talab qiladigan savollarga sinfdagi o'quvchilarning barchasi javob berishi shart emas[7]. Har bir bola o'z intellektual imkoniyati darajasida fikr yuritadi, rivojlanadi. Muhimi – bolalarning har birini savol yoki topshiriq bilan bezovta qilish, ruhiy muvozanatdan chiqarish. O'qituvchilar boshlang'ich sinflardan oq bolalarning ruhiyatini uyg'otish maqsadida ularni badiiyatning yuksak namunalari bilan tanishtirib borsalar, asarlardagi shaxs shakllanishi uchun muhim bo'lgan jihatlarga ularning diqqatini qarata bilsalar, tarbiyalanuvchilarning ma'nan ham, aqlan ham, ahloqan ham boridan yuqoriga ko'tarilishlariga, barkamollik sari yuz burishlariga sharoit yaratgan bo'ladilar. Ma'lumki, yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida ma'nan sog'lom qilib tarbiyalashda, Shaxsni shakllantirishda badiiy adabiyotning o'rni beqiyos[8]. Lekin badiiy asardagi kitobxon shaxsiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan jihatlarni, matnda aks etgan hayotiy va badiiy haqiqatlarni ilg'ash, ularning ko'ngilni tozalashga xizmat qiladiganlarini topib, o'z tabiatiga singdirish shakllanayotgan shaxsda osonlik bilan kechadigan jarayon emas. Ta'lim-tarbiya tizimida bu kabi murakkab va mas'uliyatli ishlarni amalga oshirishda «Adabiyot o'qitish metodikasi» deb nomlanuvchi fan va o'z kasbini yaxshi ko'radigan, yaxshi biladigan o'qituvchiga ehtiyoj seziladi. «Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi» nomli mazkur darslik oliy o'quv yurtlari pedagogika

<https://conferencea.org>

fakultetlari talabalari, ya'ni bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga o'qish darslari misolida adabiyot o'qitishning ham ilmiy-nazariy, ham amaliy jihatlarini ko'rsatib beruvchi bir mayoq darajasidagi yo'l ko'rsatkichdir.

Unda majburiy ta'limning dastlabki bo'g'ini bo'lgan boshlang'ich sinflar tizimida o'qish darslarini maqsadga muvofiq tarzda, imkon qadar samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan bilimlarni qamrab olishga harakat qilingan[9]. Shu maqsaddan kelib chiqib darslikda bolalar adabiyotining taniqli vakillari qalamiga mansub bir qator badiiy to'kis asarlar ustida ishlash namunalari taqdim etishga qaror qilindi. Toki bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari amaliy faoliyatlarida o'z tarbiyalanuvchilariga nimani, qanday o'qitishlari zarurligi haqida bilim va tasavvurga ega bo'lsinlar, amaliy faoliyatda ularni tashkil etish yo'llarini o'rgansinlar. Agar har bir o'qituvchi kichik o'quvchilarni matn ustida uzluksiz ravishda namunadagidek ishlata bilsa, bolalar ham bunga asta-sekinlik bilan o'rganib boradilar va ularda badiiy asarlar bilan ishlash borasida istalgan ko'nikma hosil bo'ladi. Natijada bola shaxsida fikr kishisi shakllanadi. Fikr kishisi hech qachon o'zgalarga ko'r-ko'rona ergashmaydi, munosabat bildirish kerak bo'lganda jim turmaydi. O'qituvchi bolalarda shunday sifatlarni shakllantirishga da'vat etilgan shaxsdir. Buning uchun, avval, uning o'zi shunday sifatlarni egallagan bo'lishi lozim. O'qituvchi o'zida yo'q narsani o'quvchisiga berolmaydi[10]. «Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi» darsligining yutuqlari o'zi bilan, albatta, lekin uning kamchiliklarini bartaraf etib, yanada takomillashtirishda mutaxassis va amaliyotchilarning xolis fikr-mulohazalari katta yordam beradi.

Darslik yanada mukammallashib, o'quv jarayonidagi barcha nozik jihatlarni imkon qadar hisobga oladigan holatga keltirilishi maqsadga muvofiq, albatta. Chunki u respublika ta'lim muassasalarida ish yuritadigan minglab bo'lajak o'qituvchilar faoliyatini tashkil etishga asos bo'ladigan manbadir. U qanchalar to'kis bo'lsa, millatning ma'naviy kamolotini ta'minlash ishi shuncha badastir bo'ladi. Shu boisdan, bu borada aytilgan har qanday fikr, taklif va mulohazalar o'ylab ko'riladi, lozim topilganlari, albatta inobatga olinadi. Bolalar ijodida mantiqning etarli darajada emasligini tushunish mumkin[11]. Chunki maqsad ular ijodida chuqur mantiq yoki yuksak ma'no bo'lishiga erishish emas. Ular keyinroq, ta'lim-tarbiyaning yuqoriroq bosqichlarida paydo bo'ladi. Dastlabki paytlarda muhimi – ijod jarayoni. Maktabgacha va boshlang'ich sinflar yoshidagi bolalar ijodiy ishlarni jon-dili bilan bajaradilar va bundan zavq oladilar. Shu zavqni qayta tuyish ehtiyoji uni rivojlanish sari etaklaydi. Tarbiyaning mana shu xili bola tabiiy taraqqiyoti bilan hamohang kechadi. Bu haqda yuqorida batafsil fikr yuritigan. Bu jarayonda bolalar tasavvurini, xayolparastligini rag'batlantirish va ularning ijodiga imkoniyat yaratib berish kerak. Bola uchun qiziqarli bo'lgan har qanday faoliyat – foydali. Bola nimani xohlasa, nimaga qiziqsa, shuni qilib ko'rishi kerak[12]. Odatda, yosh bolalar o'z imkoniyatlari doirasidan tashqaridagi ishlar bilan shug'ullanishni xush

<https://conferencea.org>

ko'radilar. Bu ular uchun o'sish, rivojlanishning yagona yo'lidir. Bolalar shuning uchun ham kattalarning ishlariga ko'p aralashadilar, qo'llaridan kelmaydigan narsalarni qilishga chiranadilar. Bu ularning tabiatidagi rivojlanish, o'sish sari tabiiy intilishidir. Xulosa qilib aytganda, yosh avlodning ma'naviy kamoloti, dunyoqarashi kengayishi, bilimlarni chuqur o'zlashtirishida turli mavzularda, har xil qiyinchilikdagi mustaqil ishlarni to'g'ri va maqsadga muvofiq tarzda tashkil eta bilish ham muallimning asosiy vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev. Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent. — O'zbekiston, 2017.
2. Норбўтаев, Х. Б. (2015). Бошланғич синфларда дидактик ўйинли таълим технологияларидан фойдаланиш самарадорлиги. Современное образование (Узбекистан), (6), 64-70.
3. Норбутаев, Х. Б. (2018). МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ ИНТЕРАКТИВНЫХ ИГР НА КЛАССНЫХ И ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЯХ. Редакционная коллегия: Главный редактор (учредитель) ИП Всяких Максим Владимирович, кандидат экономических наук, 53.
4. Норбутаев, Х. (2012). Мактаб укувчиларида экологик тафаккурни фанлараро шакллантириш (биология ва физика фанлари мисолида). Педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати.
5. Норбўтаев, Х. Б. (2016). Бошланғич синф табиатшунослик дарсларида инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиш методикаси. Современное образование (Узбекистан), (6), 34-39.
6. Норбутаев, Х. Б. (2017). Формирования Экологического Знания У Школьников Изучение Учебных Материалов По Физики. Апробация, (2), 95-96.
7. Акрамова, Ф. А. (2020). Main requirements psychological service for families. European Journal of Research and Reflection in Educational Science, Great Britain Progressive Academic Publishing, 16-18.
8. Akmalovna, A. F., Safarovna, T. M., & Shakatulloyevna, U. S. (2021). Violence In The Family And The Need For Psychoprophylactic Measures. The American Journal of Applied sciences, 3(02), 63-72.
9. Akramova F. MAIN PROBLEMS OF PROVIDING PSYCHOLOGICAL SERVICE TO THE FAMILY. Science and Society. 2021;2020(4):105-7.
10. Akmalovna, A. F. (2015). Problems of psychology of gender equality in the system of higher education. Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития, 1(13 (eng)), 273-275.

11. Djuraeva SN. Specificity and Features of Application Modern Innovative Technologies Training to Higher Education. Eastern European Scientific Journal. 2018;4:136-9.
12. Jo'rayeva, S. N., & Jumayev, S. Q. (2021). Psixologlarning etiket tamoyillari. O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti axborotnomasi, 7(13), 95-101.
13. Жўраева, С. Н., Азимова, Г., & Юнусходжаев, З. ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР. ИННОВАЦИОН ФАН-ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ БАРКАМОЛ АВЛОДНИ ВОЯГА ЕТКАЗИШДАГИ РОЛИ ВА АҲАМИЯТИ, 60.
14. Жўраева, С. Н. (2021). КОГНИТИВ ҚОБИЛИЯТНИНГ ЁШЛАР ТАЪЛИМИДАГИ РОЛИ. Academic research in educational sciences, 2(11), 1404-1409.
15. Жўраева, С. Н. (2021). ЎҚИШ ФАОЛИЯТИ ТАЛАБА ПСИХИК ЖАРАЁНЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИГА ТАЪСИРИ. Academic research in educational sciences, 2(10), 1219-1230.